

«جامع منابع تاریخ»

زمینه‌ساز گسترش تاریخ پژوهی دیجیتال
گزارش آیین رونمایی از نرم‌افزار جامع منابع تاریخ (نورالسیره ۳)

به کوشش: علی نعیم‌الدین خانی

اشاره

آیین رونمایی از نسخه سوم نرم‌افزار نورالسیره با عنوان «جامع منابع تاریخ»، پنج‌شنبه ۲۸ مهرماه ۱۴۰۱ شمسی با حضور علاقه‌مندان و پژوهشگران حوزه تاریخ برگزار شد. در این مراسم که در ساختمان مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی برگزار گردید، از نرم‌افزار دانشنامه جامع منابع تاریخ که حاوی متن ۱۴۲۵ عنوان کتاب در ۳۳۹۶ جلد (مشمول بر ۴۹ رساله) از متون اصلی و پژوهشی تاریخی و علوم مرتبط به آن رونمایی شد.

در این آیین رونمایی، حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر رسول جعفریان، پژوهشگر تاریخ اسلام، تشیع و ایران و رئیس کتابخانه تخصصی تاریخ اسلام و ایران، دکتر محمدحسین رجبی دوانی، مورخ و پژوهشگر تاریخ اسلام و رئیس بنیاد ایران‌شناسی و نیز حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر محمدحسین بهرامی، رئیس مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی به سخنرانی پرداختند. در ابتدای مراسم، نخست مدیر گروه علمی تاریخ مرکز نور، حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر محمدعلی رحیمی ثابت، ضمن اشاره به روند و دلایل تولید «جامع منابع تاریخ»، محتوای علمی و قابلیت‌های پژوهشی برنامه را توضیح داد.

گفتنی است که در پایان این مراسم، با حضور مهمانان، کارشناسان، مسئولان و حاضران محترم در جلسه، از نرم‌افزار «جامع منابع تاریخ» یا «نورالسیره - نسخه ۳» رونمایی شد.

حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر محمدعلی رحیمی ثابت:

روند و دلایل تولید «جامع منابع تاریخ»

«بحمدالله مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی به عنوان بزرگ‌ترین تولیدکننده نرم‌افزارهای علوم انسانی و اسلامی و برترین خدمت‌دهنده به جامعه پژوهشگری و تحقیقات ایران اسلامی و حتی فراتر از آن جهان اسلام، مفتخر است که نرم‌افزار «جامع منابع تاریخ» را که در واقع نسخه ارتقایافته و به‌روز شده نرم‌افزار مشهور تاریخی مرکز به نام «نورالسیره ۲» می‌باشد، به لطف و فضل خدای متعال، ائمه اطهار(ع) و با کمک نیروهای خدوم مرکز نور تولید نموده و به جامعه پژوهشی کشور عرضه کرده است...»

پیش از این، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی در مورد دانش تاریخ و رشته‌های مرتبط با آن، نرم‌افزارهای متعددی از جمله نرم‌افزار: نور السیره یک و دو، سیره معصومان(ع)، دانشنامه نبوی، تراجم و کتاب‌شناسی در سه نسخه، تاریخ ایران اسلامی در دو نسخه، تاریخ تشیع، جغرافیای جهان اسلام و نرم‌افزار مقتل‌الحسین(ع) را تولید کرده بود. بعد از اینکه تقریباً به یک بلوغ نسبی در تولید این نرم‌افزارها رسیدیم و تاریخ و رشته‌های مرتبط با آن را پوشش دادیم و از سوی دیگر، بازخوردی که از جامعه مخاطب خود گرفته بودیم، به تولید این محصول جدید اقدام نمودیم.

یکی از دغدغه‌های محققان حوزه تاریخ این بود که مثلاً فلان منبع تاریخی، در کدام‌یک از این نرم‌افزارهای نور آمده است. گاهی نیز این عزیزان مجبور بودند برای گسترش پژوهش‌های تاریخی خود، نرم‌افزارهای متعددی را روی سیستم خویش نصب کنند. بنابراین، یکی از درخواست‌های کاربران از ما این بود که تجمیعی در این نرم‌افزارها اتفاق بیفتد و نرم‌افزار جامع تاریخی تولید شود تا هم از تعداد مراجع محققان کاسته شود و هم نوعی استقرای کامل در منابع تاریخی صورت گیرد. در همین راستا، با حمایت و مساعدتی که از سوی ریاست محترم مرکز، جناب آقای دکتر بهرامی و معاون محترم پژوهش، جناب آقای راشدینیا انجام شد، نرم‌افزاری تحت عنوان «جامع منابع تاریخ» تهیه و تولید شد که امروز آیین رونمایی از این محصول فاخر برگزار می‌شود.

محتوا و قابلیت‌های نرم‌افزار

در این کتابخانه بزرگ، ۱۴۲۵ عنوان کتاب در ۳۳۹۶ جلد از منابع تاریخی عرضه شده است. این برنامه، در مقایسه با نورالسیره نسخه ۲ که تنها شامل ۸۳ عنوان کتاب بوده، رشد هفده برابری دارد. همچنین، سعی شده منابع تاریخی به صورت دسته‌بندی شده در هشت دامنه اصلی و هشتاد زیرموضوع ارائه گردد تا مخاطب یا کاربر محترم، راحت‌تر و زودتر به منبع خودش دسترسی پیدا کند. حدود ۷۰ عنوان از این منابع، کتب مرتبط است؛ یعنی بین متن و ترجمه کتب تاریخی پیوند ایجاد شده و در مجموع، منابع بی‌نظیری از کتب تاریخی و رشته‌های مرتبط با تاریخ، به طور یکجا عرضه گردیده است.

بخش دیگر برنامه که به‌روزرسانی و کاربرپسندتر شده، تاریخ‌نامه است. این بخش، در نرم‌افزار نور السیره ۲ با توجه به امکاناتی که آن زمان، یعنی حدود ۱۷ سال پیش وجود داشته، به دلایل مختلفی خیلی مورد توجه مخاطبان قرار نگرفته بود؛ اما در این محصول، سعی شده علاوه بر به‌روزرسانی، تغییراتی در آن ایجاد شود و اطلاعاتی بسیار گرانبها از هفت منبع تاریخ اصلی اسلام، یعنی: تاریخ طبری، طبقات الکبری، انساب الاشراف، مروج الذهب، تاریخ خلیفه‌بن‌خیاط، اخبار الطوال و تاریخ یعقوبی جمع‌آوری گردد و به کاربران ارائه گردد. بر این اساس، پژوهشگران عزیز می‌توانند تحقیقات

دکتر رحیمی ثابت:

یکی از دغدغه‌های محققان حوزه تاریخ این بود که مثلاً فلان منبع تاریخی، در کدام‌یک از این نرم‌افزارهای نور آمده است. گاهی نیز این عزیزان مجبور بودند برای گسترش پژوهش‌های تاریخی خود، نرم‌افزارهای متعددی را روی سیستم خویش نصب کنند. بنابراین، یکی از درخواست‌های کاربران از ما این بود که جمعیتی در این نرم‌افزارها اتفاق بیفتد و نرم‌افزار جامع تاریخی تولید شود تا هم از تعداد مراجعه محققان کاسته شود و هم نوعی استقرار کامل در منابع تاریخی صورت گیرد

تاریخی خود را در بیش از ۱۶۰۵۰۰ نمایه و مفهوم تاریخی که در ۱۰ عنوان اصلی و ۷۲ عنوان فرعی دسته‌بندی شده، سامان‌دهی نمایند.

علاوه بر این، در نظر داریم فیلم‌های آموزشی جهت استفاده مطلوب‌تر از این نرم‌افزار را هم عرضه کنیم تا جامعه کاربری ما، بهترین بهره را از این گنجینه ارزشمند ببرد.

بخش دیگری که در این نرم‌افزار جالب توجه است، تبارنامه یا درخت انساب قبایل عرب است که بر مبنای کتاب جمهره انساب العرب سامان گرفته است. در این تبارنامه، بیش از ۱۴۰۰۰ فرد و شخصیت تاریخی از قبایل عرب گردآوری شده است. گفتنی است که این بخش، از امکانات بصری خوبی برخوردار است و برای مثال، به محققان عزیزی که می‌خواهند در انساب قبایل عرب یا شجره سادات پژوهشی انجام دهند، کمک شایانی می‌کند.

بخش‌های دیگر برنامه، مانند: جست‌وجو، مشابهت‌یابی و آیات در کتب نیز جزء شاخصه‌های این نرم‌افزار به شمار می‌رود که ان‌شاءالله به تفصیل، در فیلم‌های آموزشی که در دست تهیه است و در سایت نورسافت هم بارگذاری خواهد شد، این بخش‌ها به کاربران آموزش داده می‌شود تا بهتر از قابلیت‌های مفید و منحصر به فرد «جامع منابع تاریخ» استفاده نمایند.

در پایان لازم است، تشکر کنم از همه عزیزانی که ما را در امر تهیه و تولید این نرم‌افزار ارزشمند یاری کردند؛ به‌خصوص از مساعدت و حمایت رئیس محترم مرکز و نیز معاون محترم پژوهش، معاون محترم فنی، معاون تولید و سایر همکاران عزیزم در گروه تاریخ مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی و بیشتر از همه، جناب آقای دکتر داداش‌نژاد، رئیس سابق مدیر گروه تاریخ نور. از پیشگاه خدای متعال خواستارم که زحمات همه این عزیزان، مورد رضای حق باشد.»

دکتر محمدحسین رجبی دوانی:

نگاهی به پیشینه تاریخنکاری

«... حضور همه شما فرهیختگان ارجمند، روحانیت معظم و دانش‌پژوهان بزرگوار، عرض سلام و ادب دارم. ایامی را که متعلق است به ساحت قدسی پیامبر بزرگوار اسلام(ص) و امام صادق(ع)

تبریک و تهنیت می‌گوییم. امروز توفیقی دست داد که به مناسبت رونمایی از این نرم‌افزار بسیار ارزشمند، در جمع شما بزرگواران باشیم؛ یعنی مجموعه ارزشمند نور السیره ۳ که عزیزان ما در این مرکز نورانی، آن را تدوین کردند و در اختیار دانش‌پژوهان قرار دادند.

بنده به اختصار نکاتی را به عنوان مقدمه‌ای برای این کار بزرگ، محضر شما عزیزان عرض می‌کنم. اگر نگاهی به تاریخ بیفکنیم، متأسفانه به سبب فشارهایی که بر شیعه در طول تاریخ وجود داشته، در دوران اسلامی، تاریخ‌نگاری در دست غیرشیعه قرار داشته و معمولاً هم مورخان، خطوط قرمز حاکمیت‌ها را رعایت می‌کردند و یا اینکه باب میل دستگاه خلافت می‌نگاشتند. با تضعیف قدرت خلافت عباسی، فضایی پدید می‌آید و آثاری در عرصه تاریخ‌نگاری ایجاد می‌شود که باز هم عمدتاً به غیرشیعه تعلق دارد؛ ابن‌قتیبه دینوری، ابوحنیفه دینوری و حتی ابن‌اعثم کوفی که بر خلاف تصور برخی اصلاً شیعه نیست و ابن‌خیاط و یا طبری که مفسر و مورخ بزرگی است و یا معدودی هم که شیعه بودند، مثل یعقوبی که می‌توانستند دست به قلم ببرند، یا باید موقعیت زمان را در نظر می‌گرفتند و یا از آن رگه‌های شیعی خود عدول می‌کردند.

تا اینکه با روی کار آمدن دولت شیعی آل‌بویه و گسترش فرهنگ و تمدن مسلمانان، انتظار می‌رفت در عرصه تاریخ‌نگاری نیز تحول بزرگی صورت بگیرد؛ ولی ما محدود آثاری داریم که در این باره به رشته تحریر درآمده است. مرحوم شیخ مفید کتاب ارشاد را هم که تألیف می‌کند، در مقدمه‌اش می‌گوید به خواست یکی از برادران مؤمن، این کار را کردم؛ یعنی هنوز شیعه ضرورت تاریخ‌نگاری را حس نمی‌کرده است؛ با اینکه دولت از آن خودشان بوده و دولت آل‌بویه فضای بسیار خوبی را پدید آورده بود. کتاب الجمل شیخ مفید هم ارزشمند است؛ اما محدود است.

بعد از وفات شیخ مفید، به آن صورت آثاری در حوزه تاریخ‌نگاری شیعه نمی‌بینیم. گهگاهی هم که شیعه کارهایی را انجام داده، به خصوص بعد از سقوط دولت آل‌بویه، در حقیقت دنبال آن بوده است که تبلیغات منفی بر ضد شیعه را خنثا کند؛ مثلاً کتاب النقص شیخ عبدالجلیل قزوینی رازی که حاوی اطلاعات ارزشمند تاریخی است، به جهت نگارش کتابی بوده که اهل تسنن در ردّ شیعه نگاشته بودند. به همین جهت، احساس مسئولیت می‌کند و در جواب او، مطالبی را آورده که ارزش تاریخی بسیار بالایی دارد؛ البته نمی‌توان زیاد به شیعه در این ارتباط خرده گرفت؛ چراکه نگاه منفی به شیعیان و رافضی خواندن آنان، به گونه‌ای بود که اگر هم شیعه فرصتی پیدا می‌کرد، این فرصت‌ها را بیشتر برای ردّ اتهاماتی

که بر اعتقاداتش وارد می‌ساختند، صرف می‌نمود. از این رو، شیعه در زمینه مباحثی همچون عدل خداوند و موضوع امامت، خوب کار کرده است. طبق توضیحی که دادم، تاریخ‌نگاری اولویت کار شیعه نبوده است؛ با این حال، انتظار می‌رفت که با روی کار آمدن دولت شیعی صفوی و موقعیتی که پادشاهان صفوی برای علمای شیعی فراهم کردند، شاهد نگارش آثار تاریخی ارزشمند باشیم. البته کتاب‌های حدیثی فراوانی پدید می‌آید؛ مانند: بحار الأنوار، وسائل الشیعه و آثار دیگر؛ اما در عرصه تاریخ‌نگاری، چندان مطلبی را مشاهده نمی‌کنیم.

چون وقت بنده محدود است، در این قسمت از عرایض اشاره‌ای به دوران معاصر می‌کنم؛ یعنی حدود صد تا صدوپنجاه سال اخیر. در جایی که شیعه مقابل حاکمیت‌های غیرشیعی و مخالف قرار داشته و مورد هجمه واقع شده، ما می‌بینیم کارهای خوبی صورت گرفته است و در واقع، واکنشی به حقانیت شیعه پدید می‌آید. به سبب اینکه کشور ما از زمان صفویه، زیر پرچم مذهب حق اهل‌بیت(ع) قرار داشته، چندان به این مهم پرداخته نشده و در حوزه‌های علمیه ما نیز حساسیتی به این موضوع وجود نداشته است؛ چون کشور و حاکمیت آن، یکدست شیعه بوده است. در مرزها نیز از شرق با ازبکان، و از غرب با عثمانی‌ها درگیر بودند؛ اما در داخل، علمای ما در برابر کسانی که شیعه را زیر سؤال برده و مورد هجمه قرار داده باشند، قرار نداشتند؛ اما در لبنان و یا عراق، این گونه نبوده است؛ به همین جهت، در مثلاً حدود یکصد سال اخیر، عمده کسانی که در حوزه‌های شیعی به مبحث تاریخ‌نگاری پرداختند، غیرایرانی هستند؛ برای مثال، علامه امین عاملی با کار ارزشمند اعیان الشیعه. چرا او این اثر تاریخی را نگاشته است؛ زیرا در آن زمان، هجمه‌ای از سوی احمد امین مصری علیه شیعه وجود داشته است. در نتیجه، آن بزرگوار به همراه شیخ آقابزرگ تهرانی و علامه سید حسن صدر، برای خنثا کردن آثار ضد شیعی او، دست به قلم بردند. بنابراین، علامه امین عاملی مجموعه عظیم اعیان الشیعه را پدید آورد، شیخ آقابزرگ تهرانی، کتاب الذریعه را نگاشت و سید حسن صدر نیز تأسیس الشیعة لعلوم الاسلام را به رشته تحریر درآورد. و یا در عراق، به جهت اینکه علمای شیعه در مقابل اهل تسنن قرار داشتند، می‌بینیم شخصیت‌های بزرگی مثل: علامه عسکری، هاشم معروف حسنی و باقر شریف القرشی، و یا در لبنان چهره برجسته‌ای چون علامه جعفر مرتضی عاملی ظهور می‌کنند و آثاری را پدید می‌آورند.

متأسفانه، در کشور ایران قبل از انقلاب در حوزه‌های علمیه ما چندان توجهی به مباحث تاریخی نشد و کرسی تاریخ، به‌خصوص تاریخ اسلام، در اختیار دانشگاه قرار گرفت. اگر علمایی در زمینه تاریخ کار کردند، به صورت شخصی و ذوقی بوده است؛ مانند: آیت‌الله سبحانی، مرحوم ابوی ما، مرحوم دکتر شهیدی و مرحوم حاج آقای پیشوایی که در مجله مکتب اسلام از مدت‌های پیش مقالات تاریخی می‌نوشتند.

دکتر رجبی دوانی:

قابلیت‌های تحقیقاتی و فنی فراوانی که برای بهره‌برداری محققان از نرم‌افزار «جامع منابع تاریخ» در نظر گرفته شده، همان‌طور که عرض کردم، واقعاً حجت را بر همه پژوهشگران این عرصه تمام می‌کند. این محصول، ما را از گشت‌وگذار گسترده در کتابخانه‌ها و مراکز علمی و یا حتی دنبال کردن شناخت منابع رها ساخته و کار تحقیق را بسیار آسان کرده است. ان شاءالله جامعه علمی کشور، به‌خصوص حوزه‌های علمیه، از این اثر ارزشمند بهره‌برداری کافی کنند و شاهد نگاشتن و انتشار آثار ارزشمند علمی در عرصه تاریخی باشیم

مرکز نور، زمینه‌ساز رشد تاریخ‌نگاری

الحمدلله به برکت انقلاب اسلامی، تحول گسترده‌ای پدید آمده است؛ هرچند هنوز خود تاریخ در حوزه‌های ما یک درس محوری نیست. با وجود تأکیدات فراوانی که رهبر معظم انقلاب - حفظه الله تعالی - داشتند، هنوز هم این بحث چندان مورد توجه نیست؛ ولی بحمدالله، مجموعه‌هایی مثل مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی و یا مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی(ره) که تحت مدیریت مرحوم آیت‌الله مصباح اداره می‌شد، بر این مهم تأکید داشتند و به امر تاریخ‌نگاری، توجه مناسبی نشان دادند و ما امروزه برکات آن را شاهد هستیم؛ یعنی ما این مقدار کار علمی و این تعداد اندیشمندانی که در حوزه تاریخ کار کرده باشند، قبل از انقلاب سراغ نداریم و این، از برکات انقلاب اسلامی است.

می‌خواهم عرض کنم، کار بزرگی که شما عزیزان در این مرکز انجام داده‌اید، حجت را بر جویندگان علم در عرصه تاریخ، تمام کرده است. شما شرح حال بزرگان را مطالعه کنید، می‌بینید که در گذشته چه سختی‌هایی داشتند و رسیدن به یک مطلب، جمع‌آوری اطلاعات و یا دسترسی به منابع لازم، به این سادگی‌ها نبوده است و مشقت‌های بسیاری را متحمل می‌شدند؛ مثلاً مرحوم حاج عباس قمی که واقعاً این مرد بزرگ، چندان به علم شناخته نشده است؛ به‌خصوص در عرصه تاریخ، نباید او را نادیده گرفت؛ به‌ویژه آنکه در آن دوران، کتاب‌ها بدون فهرست اعلام یا فهرست مطالب بوده است.

مرحوم پدرم هم نقل می‌کردند گاهی برای دست آوردن یک مطلب، به یک شهر سفرها می‌کردند؛ مثلاً کتابی در یک شهر بود و می‌گفتند بودجه‌ای نداشتیم. به همین جهت، می‌گشتیم حوزه علمیه آنجا را پیدا می‌کردیم و طلبه همشهری را در آنجا می‌یافتیم تا بتوانیم وارد حجره آنها شویم و آن مکان را پایگاهی برای کارمان قرار بدهیم و بعد سراغ کتابخانه‌ها برویم و به دنبال مطلب خودمان بگردیم که حالا ممکن بود پیدا بشود یا نشود. این همه زحمت‌هایی که بزرگان ما می‌کشیدند، به چشم هم نمی‌آمد.

صفحه اصلی | رویدادها | نامها و مشاهیر | کاهنمار | کتابخانه | درباره پایگاه

تاریخ جامع

سجود ...

تاریخ ۱۷ ربيع الثاني ۱۴۰۱ شنبه ۲۱ آبان ۲۰۲۲ Saturday 17 November 2022

وقایع مهم امروز

- قتل احمد معز الدوله دیلمی (۳۵۶ قمری)
- وفات احمد معز الدوله دیلمی (۳۵۶ قمری)
- قتل عماد الدین زنگی (۵۴۱ قمری)
- وفات شجاع بن محمد ثدلجی (۵۱۱ قمری)
- وفات عبد الرزیم بیسالی (۵۱۶ قمری)
- وفات محمد بن ابی محمد لوزی (۵۷۷ قمری)
- وفات رضوان بن سیدم گنّامی (۶۰۰ قمری)
- خلع ملک سعید بندگان از سلطنت (۶۷۸ قمری)

۱۵۰ منبع تاریخی

۳۱۳ دوره تاریخی

۳۱,۷۳۸ شخصیت

۴,۳۱۵ مکان

۴۲,۶۲۶ نامه

۱۰۹,۶۷۴ رویداد

دکتر رسول جعفریان:

ما در شهر قم چند دسته مرکز داریم و در این بین، کار مرکز نور واقعاً منحصر به فرد است و امروز هم آثار و نرم‌افزارهایش ابزار کار همه محققان در ایران و خارج از کشور است و کارهایی که انجام شد، در نوع خودش خلاقیتی بوده است. در این راستا، نقش آقای طالب‌پور و بعد از ایشان، مدیرانی که آمدند، انصافاً قابل ستایش هستند و اگر ما از ابزارهای روز دنیا را نداشته باشیم، پیشرفت مطلوب حاصل نمی‌شود. بیشتر عقب‌ماندگی دنیای گذشته، به دلیل نداشتن ابزار کارهای نوین بوده است. ابزارها و تجهیزات فنی امروزی با دقتی که دارند، بسیاری از عقب‌ماندگی‌های علمی را جبران می‌کنند

به نظرم، این کار، یعنی تولید مجموعه نور السیره یک تا سه، به‌خصوص نسخه سه، خیلی ارزشمند است. جناب آقای دکتر رحیمی ثابت و جناب آقای الحسینی، زحمت کشیدند و به تهران تشریف آوردند و ما در محضرشان بودیم. این عزیزان توضیحات فراوانی در باره این برنامه دادند و بعد از این، بنده هم وارد این مجموعه ارزشمند شدم.

قابلیت‌های تحقیقاتی و فنی فراوانی که برای بهره‌برداری محققان از نرم‌افزار «جامع منابع تاریخ» در نظر گرفته شده، همان‌طور که عرض کردم، واقعاً حجت را بر همه پژوهشگران این عرصه تمام می‌کند. این محصول، ما را از گشت‌وگذار گسترده در کتابخانه‌ها و مراکز علمی و یا حتی دنبال کردن شناخت منابع رها ساخته و کار تحقیق را بسیار آسان کرده است. ان‌شاءالله جامعه علمی کشور، به‌خصوص حوزه‌های علمیه، از این اثر ارزشمند بهره‌برداری کافی کنند و شاهد نگاشتن و انتشار آثار ارزشمند علمی در عرصه تاریخی باشیم. امیدوارم این خلأ و عقب‌ماندگی که در حوزه‌های شیعی در خصوص مباحث تاریخی بوده، به برکت چنین ابزارهایی جبران شود؛ ان‌شاءالله.»

حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر رسول جعفریان:

تاریخچه نورالسیره و آسیب‌های پژوهشی

«... بسیار خوشحال هستم که در جمع اصحاب تاریخ و علاقه‌مندان به مرکز نور هستم؛ کارمندان عزیز، پژوهشگران، ریاست محترم جناب آقای بهرامی و همین‌طور دوست عزیزمان جناب آقای دکتر رجیبی که لطف کردند و به قم تشریف آوردند. امروز یکی از آرزوهای ما که سال‌ها در انتظارش بودیم، برآورده شد. اگرچه خودمان شخصاً تلاشی نمی‌کردیم؛ ولی با ترغیب و با تحریک، کوشش می‌نمودیم که موانع سر راه ارائه این مجموعه برداشته شود. نخستین همکاری‌های بنده با مرکز نور، به اسفند سال ۱۳۷۲ش بازمی‌گردد و به حکم آقای دکتر هاشمی، مسئول بخش تاریخ شدم. البته قبل از این، با آقای طالب‌پور جلساتی داشتیم. باید عرض کنم که بیشتر، تشویق‌های آقای نجم‌آبادی - که خدا ایشان را حفظ کند - سبب شد که این کار شروع شود... به کمک جمعی از

دوستان، سال حدوداً ۱۳۷۵ش نسخه اول نورالسیره تولید شد. در سال ۱۳۷۶ش هم کتابی به نام «فهارس تاریخ یعقوبی» از همین گروه چاپ شد که از لحاظ مفهومی، البته به صورت دستی، روی کتاب تاریخ یعقوبی کار شده بود و الآن جزء شاخه‌های علوم انسانی دیجیتال است... .

گمان می‌کنم ده سال طول کشید تا نسخه دوم نورالسیره تولید شد. علتش این بود که نمی‌خواستیم عملیات جست‌وجو در متون برنامه، ساده باشد. البته به کار موضوعی هم علاقه‌ای نداشتیم و کاری شبیه مشابه‌یابی که الآن هست، آن موقع شکل گرفت. همان‌طور که عرض کردم، این کار را به شکل دستی و در چارچوب تعریف مفاهیم در بخش‌های مختلف انجام دادیم و تحت عنوان بخش تاریخ‌نامه در برنامه گنجانده شد که با وجود همه این زحمات، فکر نمی‌کنم چندان مورد استفاده قرار گرفت؛ یعنی بازخورد زیادی نداشتیم. شاید دلیلش این باشد که نتوانستیم به خوبی این امکان را معرفی کنیم و از سوی دیگر، متأسفانه مراکز پژوهشی خیلی به این سبک کارها توجهی ندارند؛ در حالی که این نوع کارها، خروجی‌ها و فایده‌های بسیاری برای اهل تحقیق و تبلیغ دارد.

بنده مقاله‌ای در باره اولین کار علوم انسانی دیجیتال دستی در قم نوشتم. همان موقع در مرکز روی کارهای مشابهت‌یابی کار می‌شد. به نظر ما، جست‌وجوی لفظی، بهتر از هر چیزی بود؛ البته تا زمانی که هوش مصنوعی وارد کار شود و اینکه بتوانیم مباحثی مانند: جغرافیا، تراجم و ادب را نیز داشته باشیم و همه اینها در یک مجموعه کنار هم قرار بگیرند که بحمدالله بعد از گذشت سالیان طولانی، این کار به همت جناب آقای دکتر بهرامی و دوستانشان در قالب نورالسیره ۳ یا جامع منابع تاریخ انجام شد و اجازه رونمایی پیدا کرد که امیدواریم نقطه شروع کارهای دیگر باشد.

ما در شهر قم چند دسته مرکز داریم و در این بین، کار مرکز نور واقعاً منحصربه‌فرد است و امروز هم آثار و نرم‌افزارهایش ابزار کار همه محققان در ایران و خارج از کشور است و کارهایی که انجام شد، در نوع خودش خلاقیتی بوده است. در این راستا، نقش آقای طالب‌پور و بعد از ایشان، مدیرانی که آمدند، انصافاً قابل ستایش هستند و اگر ما از ابزارهای روز دنیا را نداشته باشیم، پیشرفت مطلوب حاصل نمی‌شود. بیشتر عقب‌ماندگی دنیای گذشته، به دلیل نداشتن ابزار کارهای نوین بوده است. ابزارها و تجهیزات فنی امروزی با دقتی که دارند، بسیاری از عقب‌ماندگی‌های علمی را جبران می‌کنند... .

نرم‌افزارهایی که توسط شما دوستان در این مرکز آماده می‌شود، مسلماً کمک خوبی به پیشرفت علم می‌کند؛ اما همین ابزارها باید خیلی متحول گردد و پیوسته روی آنها کار شود. متأسفانه، با شرایط و محدودیت‌هایی که امروزه داریم، مانند محدودیت‌های نیروی انسانی، مالی و فنی، امکان چنین کاری وجود ندارد... .

به‌هرحال، نرم‌افزار نورالسیره بیش از ۱۴۰۰ عنوان کتاب را پیش روی ما گذاشته است و قبلاً پیدا کردن این منابع، ساده نبود و با گذر زمان، تحولی در حوزه منابع تاریخی و دسترسی به آنها اتفاق افتاده است...؛ هرچند باید در ارائه نسخه جدید نرم‌افزارها تجدید نظر کرد و زمان عرضه نسخه‌های بعدی، این قدر طول نکشد و با سرعت بیشتری کار کنیم... ضمن اینکه باید در خصوص منابع هم پیشرفت داشت و با خارج از کشور ارتباط‌هایی ایجاد کرد و به منابع جدید دسترسی پیدا نمود. کتاب‌های بسیار در زمینه‌های مختلف علمی، از جمله تاریخ وجود دارد و ما باید منابع خودمان را توسعه بدهیم؛ چون ارزش یک پژوهش، به میزان ارجاع به منابع معتبر و مفید است.

مشکلی که در این مسیر وجود دارد، قانون حقوق مؤلفان و ناشران است که برای سال ۱۳۴۸ش است و فقط دو بار تبصره مختصری خورده است. این قانون، کهنه است و اصلاً با واقعیات روز

سازگار نیست... .

مسئولان ذی‌ربط همچون وزرای ارشاد، موظفان قانونی درست کنند که مراکز علمی مثل مرکز نور بتواند با اسکن یا فتوکپی کتب و اسناد مختلف، این منابع را برای قشرهای متوسط جامعه و کسانی که مشکل مالی دارند و یا در مناطق دوردست زندگی می‌کنند، قابل دسترس سازند. این همه در حوزه کتاب تحول ایجاد شده؛ اما قانون مرتبط با این موضوع، ذره‌ای تغییر نکرده است و شما برای انتشار دیجیتال یک کتاب، باید به افراد مختلفی متوسل شوید.

در کشور ما درگاه مشترک وجود ندارد که مراکز و مؤسسات علمی بتوانند از طریق آن، از منابع مورد نیاز خودشان اطلاع پیدا کنند که کجا قابل دسترسی است؛ اما متأسفانه، معمول این مراکز به همکاری و عرضه منابع خود رضایت نمی‌دهند؛ هرچند برخی کارها در این باره انجام شده؛ اما ناقص است؛ مانند نهاد عمومی کتابخانه‌ها و کاری که توسط دانشگاه آزاد سامان یافته است... به نظر بنده، مشکل مسائل مربوط به حقوق مؤلفان و ناشران را باید از جای دیگری حل و فصل کنیم. کتابخانه ملی، کتابخانه‌های بزرگ و وزارت ارشاد، باید برای این مشکل، چاره‌ای بیندیشند...

امروز داریم رونمایی از نسخه جدید نورالسیره را با حدود ۱۵۰۰ عنوان کتاب جشن می‌گیریم. بنده واقعاً تبریک می‌گویم. درست است که کمیت آن، چندان قابل توجه نیست؛ ولی از نظر کیفیت، شامل بهترین کتاب‌هاست. باز تأکید می‌کنم که گزینش و پیدا کردن کتاب، خیلی مهم است؛ هرچند یافتن این طور منابع، کار شما نیست؛ کار کتابخانه‌هاست. ما دویست و سی هزار کتاب در کتابخانه‌های تاریخی خودمان داریم. برخی از این منابع، تکراری است و تعدادی هم ارزش علمی ندارند؛ اما بین اینها کتاب‌های نفیس و خوبی یافت می‌شود که باید بر اساس یک سیاست درست، شناسایی شوند؛ اما همین مقدار کاری هم که در این محصول جدید نور شده، واقعاً جای تبریک و تشکر دارد؛ همین طور سایت تاریخ که مرکز درست کرده و منابع متعددی را عرضه نموده است. باید آمار خودمان را به شمارگان میلیونی برسانیم. برخی آقایان به ازبکستان رفتند و بعد گزارش دادند که آنها چندین میلیون کتاب دارند؛ در حالی که آمار بزرگ‌ترین کتابخانه‌های ما، به دو میلیون کتاب نمی‌رسد.

پیشنهادها و راهکارها

اما در خصوص بحث هوش مصنوعی، در برنامه «جامع منابع تاریخ»، قابلیت تحت عنوان «مشابه‌یابی» وجود دارد که کار بسیار خوبی است؛ ولی اینها نیازمند توسعه هستند. امروزه دیگر با صرفاً جست‌وجوی لفظی به جای مطلوبی نمی‌رسیم و از سوی دیگر، خریدن کتاب و انباشتن در خانه، واقعاً کار اشتباهی است؛ حالا بگذریم از اینکه برخی در خانه شخصی خودشان کتابخانه هم درست می‌کنند و باعث اذیت و آزار خانواده خودشان می‌شوند. باید روی بحث هوش مصنوعی متمرکز شد. همین مقداری که در بخش «مشابه‌یابی» دیدم، امکان بسیار خوبی بود. پیداست که

فلسفه‌ای پشت اینهاست که باید بر اساس آن فلسفه، کارمان را توسعه بدهیم. تقاضایی که بنده از دوستان دارم، این است که بخش «تاریخ‌نامه» را که سال‌های پیش خیلی روی آن زحمت کشیده شده، بازنگری کنند و با نگاه تازه‌تری آن را در برنامه عرضه نمایند.

در مجموع، فکر می‌کنم ارتباط مرکز نور با پژوهشگرها و متخصصان بیرونی کم است. بهتر است که آنها را به اینجا بیاورید و به آنها آموزش بدهید و یا از نظراتشان استفاده کنید. این دست افراد، نادرند و در مراکز عمومی پیدا نمی‌شوند. این مرکز، برای هریک از بخش‌های مختلفش، نیازمند پنجاه مشاور از استادان و پژوهشگران درجه یک است؛ کسانی که پیشرو در علم هستند و پیوسته آخرین تحقیقات دنیا را می‌بینند و همواره مشغول پژوهش هستند... .

معمولاً هفته‌ای سه - چهار عنوان کتاب خوب در حوزه تاریخ اسلام در خارج از کشور نوشته می‌شود که ما فقط مقدمه و عناوین آنها را استفاده می‌کنیم و شاید یک درصد این دست منابع، به فارسی ترجمه نمی‌شود. بدیهی است که این امر، موجب می‌شود که ذهن ما از سطح تحقیق عادی، به تحقیق پیشرفته نرود... .

نکته آخر اینکه همیشه در مرکز سعی داشتیم بهترین چاپ را انتخاب کنیم. به نظرم خوب است برخی منابع را با نسخه‌های خطی و اصلی آنها مطابقت دهیم؛ زیرا دریایی از اطلاعات در این نسخ خطی وجود دارد. همچنین، برای نسخه‌های بعد نرم‌افزار تاریخ، چند عنوان کتاب هم در حوزه تاریخ تمدن داشته باشیم... همین طور، کتاب‌شناسی هم مهم است و باید به آن توجه کرد. باید کارهای خودمان را توسعه بدهیم و آنها را تکمیل کنیم؛ مانند وب‌سایت آفایزرگ؛ نه اینکه فقط به دنبال کارهای جدید باشیم... .

به نظر بنده، مرکز نور بیشترین سهم را در دیجیتالی کردن دانش دارد و علمی‌ترین مرکزی است که در ایران کتابخانه دیجیتال تولید می‌کند؛ برای مثال، وبگاه مجلات تخصصی نور یا نورمگز، کم‌نظیر است و نباید یک لحظه توقف کند. در همین راستا، بسیاری از هزینه‌ها باید اینجا صرف شود و مؤسساتی که کار تکراری می‌کنند، باید کارهایشان را به مرکز نور واگذار کنند؛ چنان که ما در این زمینه از هیچ کاری فروگذار نکرده‌ایم؛ مانند تحویل فایل پایان‌نامه‌های دانشگاه تهران به مرکز نور و یا نسخه‌های خطی مجلس. کارهایی که در این مرکز انجام می‌شود، جزء افتخارات حوزه علمیه است. باید این کارها را پیش ببرید و تبلیغ و اطلاع‌رسانی هم بکنید... .»

حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر محمدحسین بهرامی:

سخنران پایانی آیین رونمایی از نرم‌افزار جامع منابع تاریخ، دکتر محمدحسین بهرامی، رئیس محترم مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی بود که بعد از خیرمقدم و تشکر از مهمانان و حضار محترم در مراسم، نکاتی را بیان نمودند که از نظر خوانندگان عزیز می‌گذرد:

دیجیتال سازی فضای پژوهش

«... ما در مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، با یک چالش بزرگ مواجه هستیم و آن، بحث حق التألیف و کسب مجوز برای ارائه اطلاعات است. البته شماری از صاحبان اثر و مؤسسات انتشاراتی تاکنون ما را یاری کردند و مجوزهایی را به ما دادند که بتوانیم آثارشان را در قالب نرم‌افزارها و محصولات مرکز نور ارائه کنیم. همچنین، دوستان ما در دفتری که برای پیگیری موضوع مالکیت معنوی تشکیل شده، تاکنون بیش از سه هزار اجازه‌نامه را از شخصیت‌ها و مؤسسات مختلف حوزوی و دانشگاهی که صاحب آثار بودند، گردآوری کرده‌اند و این، مایه مباهات

دکتر محمدحسین بهرامی:

امروزه فضای پژوهش علوم انسانی و اسلامی، به سوی پژوهش‌های دیجیتالی حرکت می‌کند. در واقع، هر اثری که در نرم‌افزار و در قالب دیجیتال عرضه نمی‌شود، از چشم بسیاری از پژوهشگران بیرون می‌ماند؛ زیرا گاهی پژوهشگر به برخی منابع یک کتابخانه یا مؤسسه‌ای که در آن حضور دارد، دسترسی ندارد؛ اما چنانچه علوم انسانی دیجیتال بر فضای پژوهشی ما حاکم شود، پژوهشگر خیلی از کاوش‌های علمی خود و ایجاد ارتباط بین مفاهیم را به دست ابزار خواهد سپرد؛ به بیان دیگر، اگر پژوهشی در نسخه‌های دیجیتال یا بانک‌های اطلاعاتی کلان ثبت نشده باشد و در دسترس پژوهشگران قرار نگرفته باشد، بدین معناست که در پژوهش‌های آینده جایی نخواهد داشت

است و دست‌مایه مطالعات تاریخی است؛ ولی هر مقداری که از مباحث محوری علوم اسلامی مانند قرآن و حدیث به‌مرور فاصله می‌گیریم و به فضای علوم انسانی و آثار نوپدید نزدیک می‌شویم، برای کسب مجوز مالکیت معنوی با چالش بیشتری مواجه می‌گردیم.

البته اینکه جناب آقای جعفریان در باره نقش خودشان در مرکز توضیح دادند، باید عرض کنم ما چیزی بیش از پیگیری و تأکید و سفارش امور، از حضور ایشان بهره‌مند هستیم و چه در دوره جناب آقای دکتر داداش‌نژاد و چه در این دوره که جناب آقای دکتر رحیمی‌ثابت مسائل مربوط به گروه تاریخ را پیگیری می‌کند، کمک‌کار ما هستند.

مطلب دیگر اینکه مستحضر هستید که ما برای پروژه تاریخ ایران چقدر درگیر مسائل مربوط به مالکیت معنوی بودیم. امروز در حوزه ادبیات فارسی محصولاتی را داریم که شاید قریب به ده سال است که آماده تولیدند؛ ولی به دلیل مشکل مالکیت معنوی برخی آثار، متوقف شده‌اند. امیدواریم با مساعدت‌هایی که بیش از پیش صورت می‌گیرد، بتوانیم فضا را برای پژوهش بهتر و گسترده‌تر فراهم کنیم.

امروزه فضای پژوهش علوم انسانی و اسلامی، به سوی پژوهش‌های دیجیتالی حرکت می‌کند. در واقع، هر اثری که در نرم‌افزار و در قالب دیجیتال عرضه نمی‌شود، از چشم بسیاری از پژوهشگران بیرون می‌ماند؛ زیرا گاهی پژوهشگر به برخی منابع یک کتابخانه یا مؤسسه‌ای که در آن حضور دارد، دسترسی ندارد؛ اما چنانچه علوم انسانی دیجیتال بر فضای پژوهشی ما حاکم شود، پژوهشگر خیلی از کاوش‌های علمی خود و ایجاد ارتباط بین مفاهیم را به دست ابزار خواهد سپرد؛ به بیان دیگر، اگر پژوهشی در نسخه‌های دیجیتال یا بانک‌های اطلاعاتی کلان ثبت نشده باشد و در دسترس پژوهشگران قرار نگرفته باشد، بدین معناست که در پژوهش‌های آینده جایی نخواهد داشت. امیدواریم با توجه به نکاتی که عرض کردم، سایر عزیزانی که می‌توانند کمک‌کار ما در این مسیر باشند، به یاری ما بیایند و مجوز ارائه آثارشان را در اختیار ما قرار دهند.

نکته بعدی اینکه تلاش ما برای در دسترس قرار دادن هرچه بیشتر و بهتر منابع پژوهشی، به مرور تنوع خوبی به خودش می‌گیرد؛ مانند کاری که پایگاه نورلایب و یا نورمگز انجام می‌شود که کاری جدی است و ما چشم‌انداز میلیونی برای آن در نظر داریم. ان‌شاءالله، به‌زودی شاهد رشد چشمگیری در زمینه توسعه کمی و کیفی نورلایب در حوزه‌های مختلف علمی خواهیم بود؛ البته با تأکید بر دغدغه‌هایی که جناب حاج آقای جعفریان اشاره کردند.

برای مثال، ما بحث پایان‌نامه‌ها را آغاز کردیم که بحمدالله، الآن قریب به دویست هزار پایان‌نامه در پایگاه نورمگز اضافه شدند و یا در مسیر ورود اطلاعات هستند. همچنین، ارتباطات خوبی با مراکز مختلف دانشگاهی و حوزوی داریم؛ مراکزی که پایان‌نامه‌های علمی در اختیار دارند؛ از جمله با مساعدت حضرت آیت‌الله اعرافی، به منظور عرضه پایان‌نامه‌های حوزوی، با نهادها و مراکز حوزوی مشغول انجام مذاکرات هستیم. موافقت اصولی برخی موارد حاصل شده و امیدواریم شاهد تحول خوبی در این عرصه باشیم.

در حوزه نسخ خطی نیز با وزارت ارشاد یا خانه کتاب گفت‌وگوهایی داشتیم. در صورتی که امکان راه‌اندازی پایگاه آقابرگ فراهم نشود، در آینده نزدیک کار نسخ خطی را در مرکز نور شروع خواهیم کرد. در حوزه فهرست نسخ خطی و یا در حوزه خود نسخ خطی، گنجینه خیلی خوبی طی سالیان چند در مرکز به همت برادران و عزیزان ما و پژوهشگران مرکز نور گردآوری شده که امیدواریم بتوانیم این مقوله را نیز در قالب یک بانک جدید به صورت برخط در اختیار محققان قرار بدهیم.

برای آنکه پژوهش علوم اسلامی از فضای سنتی به فضای جدید و به سطح امروزش نزدیک شود، باید دغدغه ما بحث علوم اسلامی دیجیتال و ابزارهایی باشد که این دنیای جدید در اختیار ما قرار می‌دهد. بحمدالله، محتواها و زیرساخت‌های این موضوع، در مرکز نور تولید شده و ابزارهای پردازشی محتوای دیجیتال، به همت دوستان ما در آزمایشگاه هوش مصنوعی علوم اسلامی و انسانی نور دنبال می‌شود.

اتفاق خوبی که در مرکز افتاده، این است که ما سلسله نشست‌هایی را آغاز کرده‌ایم و مجله‌ای تخصصی هم در آستانه انتشار داریم؛ مجله‌ای علمی به عنوان علوم انسانی دیجیتال که به‌زودی اولین شماره‌اش منتشر خواهد شد. سلسله نشست‌های پژوهش‌های علوم انسانی و اسلامی دیجیتال با این هدف برگزار می‌شود که ما خودمان به‌تنهایی درگیر این کار نباشیم؛ زیرا ما بخشی از یک زیست‌بوم پژوهشی هستیم و اگر دیگران نسبت به کاری که ما می‌کنیم، ذهنیت نداشته باشند، با فضای آن آشنا نباشند و نتوانند نقد کنند یا پیشنهاد جدید بدهند، خروجی کار ما شبیه کار تاریخ‌نامه‌ای می‌شود که سال‌ها پیش، زحمت بسیاری برایش کشیده شد؛ اما اقبال کاربران و استفاد از آن، حداقلی بود.

یکی از ویژگی‌های علوم انسانی دیجیتال، این است که فضای تجمیعی دارد؛ یعنی هر نسخه‌ای که از یک محصول ارائه می‌شود، زحمات محققان پیشین ما نیز در آن منعکس است و هر اثری که تولید می‌کنیم، در واقع، حاصل مجموع زحمات سی‌ساله ما در مرکز نور است و زحمات همه آنها، قابل تقدیر و ستایش است. یکی از ویژگی‌های فعالیت در حوزه علوم اسلامی و انسانی دیجیتال، این است که زیرساخت برای پژوهشگران دیگر است؛ ولی برای پژوهشگرانی که در حال تولید این دست‌آثارند، رزومه علمی چندانی به حساب نمی‌آید؛ درحالی‌که عمر خود را روی این محصولات گذاشته‌اند. از این جهت، به نظرم به سهم خویش باید از تمامی پژوهشگران، مهندسان و دست‌اندرکاران مرکز نور، تشکر ویژه‌ای داشته باشم. ■